

แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท
A Concept of the Round of Birth (Saṃsāra)
in Theravada Buddhist Philosophy

พระประเจน กรุตตโม (ทองเหมะ)

PhraPrajen Karuttamo (Tonghema)

บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding author, e-mail: Prajen.19thm@gmail.com

Received June 2, 2025; Revised December 17, 2025; Accepted: December 25, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาข้อถกเถียงว่าด้วยแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท และ 3) เพื่อวิพากษ์แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร โดยวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารที่ศึกษาและรวบรวมจากพระไตรปิฎก ผลการวิจัยพบว่าสังสารวัฏประกอบด้วย 1) ศีลธรรม 2) กรรม และ 3) Cause and Effect มีวิธีการเข้าใจด้วยวิธีการ 3 อย่างคือ 1) การเข้าใจวัฏฏะแห่งการเกิดดับของทุกข์ ผ่านพฤติกรรมและเจตนาในชีวิตประจำวันด้วยหลักศีลธรรม ช่วยให้มองเห็นวงจรของสังสารวัฏในมิติจิตใจ มากกว่าการเน้นเพียงชาติภพ เช่น พบว่า ชาติ ภพ ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันหนึ่งหลาย ๆ หน 2) การเข้าใจสังสารวัฏผ่านกระบวนการของการกระทำและผลกรรม การมองกรรมแบบนี้ทำให้เห็นว่าสังสารวัฏคือวัฏจักรแห่งการกระทำและผลซึ่งเกิดซ้ำๆ ไม่จำเป็นต้องอาศัยการกลับชาติมาเกิด เช่น การกระทำที่ขาดสติ ทำให้เกิดความทุกข์ในทันที หรือในอนาคต และ 3) หลักเหตุและผลเป็นหลักสากลที่เข้าใจง่าย มีความเป็นเหตุเป็นผล ไม่จำเป็นต้องอ้างอิงสิ่งเหนือธรรมชาติ เมื่อเรายอมรับว่า ทุกสิ่งล้วนมีเหตุที่ก่อให้เกิดผล และผลเหล่านั้นสามารถกลายเป็นเหตุของผลอื่นอีก นี่คือนิเวศของสังสารวัฏ

คำสำคัญ: กรรม; สังสารวัฏ; พุทธปรัชญาเถรวาท

Abstract

This research article aims to fulfill three primary objectives: 1) to examine the concept of Saṃsāra in Theravada Buddhist philosophy; 2) to investigate the debates surrounding the concept of Saṃsāra within Theravada Buddhist philosophy; and 3) to provide a critical analysis of the concept of Saṃsāra in Theravada Buddhist

philosophy. This study employs a qualitative documentary research methodology, analyzing data synthesized from the Tipiṭaka. The research findings indicate that Saṃsāra comprises three integral components: 1) Morality (Sīla), 2) Karma, and 3) Cause and Effect. Understanding Saṃsāra can be achieved through three approaches: 1) understanding the cycle of the arising and cessation of suffering (Dukkha) through daily behaviors and intentions based on moral principles; this approach emphasizes the psychological dimension of Saṃsāra rather than focusing solely on rebirth across lifetimes, acknowledging that birth (Jāti) and becoming (Bhava) occur multiple times within a single day; 2) understanding Saṃsāra through the process of action and its consequences; this perspective views Saṃsāra as a repetitive cycle of deeds and results that does not necessarily rely on reincarnation—for instance, unmindful actions lead to immediate or future suffering; and 3) the principle of Cause and Effect as a universal and rational framework that functions without recourse to supernatural explanations. By accepting that every phenomenon arises from a cause and that such effects can, in turn, become causes for further results, the cyclical nature of Saṃsāra is elucidated.

Keywords: Karma;, Saṃsāra; Theravāda Buddhist philosophy

บทนำ

พุทธปรัชญามีทัศนะที่ว่า มนุษย์ถ้ายังมีกิเลสก็จะต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่มีสิ้นสุด แนวคิดสังสารวัฏแสดงให้เห็นว่าการที่สิ่งมีชีวิตเวียนตายเวียนเกิด คือ เกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิดใหม่ แล้วตายอีกแล้วเกิดใหม่อีกวนเวียนอยู่อย่างนี้ไม่มีวันจบสิ้น นี่คือการท่องเที่ยวเป็นวงกลม หรือสังสารวัฏตามความหมายของพุทธปรัชญาเถรวาทที่เรียกว่าเป็นการท่องเที่ยวไปก็เพราะการมีชีวิตอยู่เปรียบเสมือนการเดินทางนับตั้งแต่ปฏิสนธิขึ้นในครรภ์จนกระทั่งออกมาสู่โลกภายนอก ภาวะทางกายและทางจิตของมนุษย์ไม่เคยอยู่กับที่ แต่ก้าวไปข้างหน้าทุกขณะจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิตนี้ ก็ผ่านจากภพนี้ไปสู่ภพอื่น เมื่อสิ้นสุดชีวิตในภพอื่นก็ผ่านไปสู่อีกภพต่อไป และต่อๆ ไปไม่มีที่สิ้นสุด (สุนทร ฌ รัชชี, 2548) ตามทัศนะทางพุทธปรัชญาก็มีกล่าวถึงสังสารวัฏ เกี่ยวกับเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดอยู่หลายพระสูตรด้วยกัน สังสารวัฏนี้มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น “สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้มีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า ความหมจดจย้อมมิได้ด้วยสังสารวัฏ สาริบุตร ก็สังสารวัฏที่เราไม่เคยท่องเที่ยวไป โดยกาลยียดยาวช้านานนี้ เว้นแต่เทวโลกชั้นสุทธาวาส เป็นสิ่งที่หาไม่ได้งายนัก สาริบุตร ถ้าเราเพียงท่องเที่ยวไปในเทวโลกชั้นสุทธาวาส เราก้จะไม่พียงมาสู่โลกนี้อีก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 12 ข้อที่ 189 หน้า 111 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) หรืออีกตอนหนึ่งว่า “เพราะไม่ได้ตรัสรู้ ไม่ได้แทงตลอดอริยสัจ 4 เราด้วย เธอทั้งหลายด้วย จึงแล่นไป ท่องเที่ยวไปยังสังสารวัฏนี้ตลอดกาลนานอย่างนี้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 19 ข้อที่ 1698 หน้า 428 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) สังสารวัฏในที่นี้จึงเกี่ยวข้องกับสถานที่คือภพ ภูมิ

และเวลา ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสเน้นย้ำว่าสัตว์ทั้งหลายถูกอวิชชาปิดกั้นและถูกตัณหาผูกไว้ให้ต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ อันไม่ปรากฏเบื้องต้นและเบื้องปลาย (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 16 ข้อที่ 132 หน้าที่ 223 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นก็มีมิติ หากศึกษาข้อมูลเรา จะพบหลักการอยู่ 3 ประการ คือ 1) มิติด้านคำสอนทางศีลธรรม 2) มิติด้านหลักกรรม แล 3) มิติด้านหลัก Cause and Effect คือความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล เมื่อเป็นเช่นนั้น ปัญหาของสังสารวัฏที่พุทธปรัชญาเถรวาทประสบคือการที่พุทธปรัชญาอธิบายการเวียนว่ายตายเกิดในมิติภพภูมิที่เลยผัสสะอย่างการกล่าวถึงความไม่มีที่สุดแห่งสัตว์โลกทั้งหลายที่เป็นไปตามไตรวัฏหรือวัฏฏะนั้นพุทธปรัชญาได้อธิบายด้วยการนำเสนอเรื่องของภพภูมิ คือ โลกเป็นที่อยู่ของสัตว์ ทั้งภพและภูมิหมายถึงสถานที่เกิด 31 ภูมิ ภพภูมิของสัตว์โลกทั้ง 31 ภูมิ เป็นภูมิที่สัตว์ทั้งหลายต้องไปอุบัติหลังจากสิ้นชีวิตในอภิปภพนั้นๆ แล้ว ตามแต่กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่แต่ละชีวิตได้กระทำไว้ วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ อย่างมีรู้จบสิ้นตราบไต่ที่ยังมีบรรลุมรรคผลนิพพาน วัฏฏะก็ยังมีพาตดำเนินต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ยาวนานจนไม่สามารถรู้เบื้องต้นเบื้องปลาย

พุทธปรัชญาถือว่าสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิดมีจริง เกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิดวนเวียนอยู่เรื่อยไป ธรรมทั้ง 3 มีความสัมพันธ์กัน คือ วิบากย่อมมีได้เพราะกิเลสทำให้กระทำความดีและกรรมชั่วที่สัตว์ได้ทำไว้ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ไปเกิดในภูมิต่างๆ ที่สมควร ถ้ายังมีกิเลสและกรรมเป็นปัจจัยอยู่ วิบากก็เกิดซ้ำซาก ในประเด็นดังกล่าวมานี้พุทธปรัชญาได้เสนอหลักการที่ขัดแย้งกับลัทธิต่างๆ ของอินเดียในยุคหนึ่ง คือมีแนวความคิดที่ขัดแย้งกับบางลัทธิที่มีความเชื่อว่ามนุษย์ตายแล้วสูญ (อูจเฉททิฎฐิ) หรือลัทธิที่มีความเชื่อว่าตายแล้วไม่สูญ (สัสสตทิฎฐิ) ดังปรากฏในอานันทสูตรว่า “อานนท์เมื่อเราถูกวินิจฉัยโคตรปริพาชกถามว่า อัตตามีอยู่หรือ ถ้าตอบว่า อัตตามีอยู่ คำตอบนั้นก็จักไปตรงกับลัทธิของพวกสมณพราหมณ์ผู้เป็นสัสสตทิฎฐิ (ความเห็นว่ายั่งยืน) และเราถูกวินิจฉัยโคตรปริพาชกถามว่า อัตตาไม่มีหรือ ถ้าตอบว่า อัตตาไม่มี คำตอบนั้นก็จักไปตรงกับลัทธิของพวกสมณพราหมณ์ผู้เป็นอูจเฉททิฎฐิ (ความเห็นว่ายขาดสูญ)” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 18 ข้อที่ 419 หน้าที่ 493 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

เมื่อพุทธปรัชญากล่าวเรื่องหลักกรรมว่าเป็นอนิจจัง ทำให้มีปัญหาว่าเราจะนำหลักญาณวิทยาไปพิสูจน์แนวคิดเรื่องสังสารวัฏตามหลักกรรมได้อย่างไร และเราจะรู้ได้อย่างไรว่า แนวคิดเรื่องสังสารวัฏเกี่ยวข้องกับหลัก Cause and Effect คือความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลอย่างไร ผู้วิจัยมองว่าเมื่อเราศึกษาหลักศีลธรรม หลักของการทำงานของกรรม และหลักความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลแล้วพบว่า เป็นวิธีที่สามารถใช้พิสูจน์สังสารวัฏที่มีอยู่ในปัจจุบันได้ ต่างจากสังสารวัฏแบบข้ามภพข้ามชาติซึ่งพิสูจน์ได้ยากเพราะอยู่ภายใต้กฎความจริงตามธรรมชาติที่ควบคุมความจริงของสรรพสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสภาพแวดล้อม การดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิต สภาพการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจ หรือผลของกรรม ทุกสิ่งล้วนเป็นไปตามกฎธรรมชาติที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ถ้าเราทำความเข้าใจ เรื่องศีลธรรม เรื่องกรรม และเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล เราก็จะเข้าใจเรื่องสังสารวัฏ ถ้าเข้าใจสังสารวัฏ ก็จะเข้าใจเรื่องศีลธรรม เรื่องกรรม และเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลตามกฎทางธรรมชาติ

ดังนั้น สิ่งที่ต้องนำไปใช้คือการกระทำบนพื้นฐานเหตุและผลภายใต้ของกฎศีลธรรม งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยยืนยันว่า สังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นเป็นหลักการที่สัมพันธ์กันระหว่างเหตุผลและผล คือ เมื่อกิเลสเกิดขึ้น ย่อมทำให้สร้างกรรม และเมื่อทำกรรมย่อมส่งผลให้เกิดผลตามการกระทำ และหมุนเวียนกันไปจนกว่าจะสิ้นสุดกรรม ส่วนจะมีรายละเอียดอย่างไรนั้น จะได้อภิปรายในรายละเอียดต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาข้อถกเถียงว่าด้วยแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท
3. เพื่อวิพากษ์แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท

ระเบียบวิธีวิจัย

บทความวิจัยเรื่อง “แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท” นี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ศึกษาแนวคิดและข้อถกเถียงเกี่ยวกับสังสารวัฏจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source)
2. รวบรวมประเด็นที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท จากขั้นตอนแรกมาวิเคราะห์ สังเคราะห์
3. รวบรวมประเด็นข้อถกเถียงว่าด้วยแนวคิดสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อนำไปสู่กระบวนการวิพากษ์แนวคิดสังสารวัฏในประเด็นมิติคำสอนทางศีลธรรม มิติด้านหลักกรรม มิติด้านหลัก Cause and Effect
4. การสรุปผลการศึกษาวิจัย โดยผู้วิจัยได้นำผลการวิจัยมาสรุปผลการวิจัย และนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบเล่มต่อไป

ผลการศึกษา

วัตถุประสงค์ข้อ 1 แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า คำว่า สังสารวัฏ หมายถึง การเวียนเกิดในภพใหม่ การกลับมาเกิดอีก การวนเวียนอยู่ในภพ ในขณาสัตว์กล่าวถึงเรื่อง เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงความยุ่งว่า “หมุสัตว์ยุ่งทั้งภายใน ยุ่งทั้งภายนอก ถูกความยุ่งพาให้ นุ่งนังแล้ว ข้าแต่พระโคตม เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ว่า ใครพึงแก้ความยุ่งนี้ได้” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “นรชนผู้มีปัญญา เห็นภัยในสังสารวัฏ ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญจิตและ ปัญญา มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหาร นั้นพึงแก้ความยุ่งนี้ได้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 15 ข้อที่ 23 หน้าที่ 26-27 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) สังสารวัฏจึงมีความหมาย ตามตัวอักษรว่า การท่องเที่ยวไปเป็นวงกลม พุทธปรัชญาเถรวาทอธิบายว่าสังสารวัฏ คือการที่สรรพ สิ่งทั้งหมดล้วนตกอยู่ภายใต้ลักษณะ ดังนี้ 1) ไม่มีจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดโดยธรรมชาติ พุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้ระบุว่าจุดเริ่มต้นของสังสารวัฏที่แน่นอน เพราะกรรมและอวิชชาทำให้สัตว์เวียนว่ายในภพ ภูมิต่าง ๆ โดยไม่มีจุดสิ้นสุด 2) ถูกขับเคลื่อนโดยกฎแห่งกรรม สรรพสัตว์เวียนว่ายในสังสารวัฏตาม

ผลของกรรมที่กระทำไว้ในอดีต กรรมดีนำไปสู่การเกิดในภพภูมิที่ดี กรรมชั่วนำไปสู่ภพภูมิที่ต่ำกว่า 3) เป็นภาวะแห่งทุกข์ พระพุทธเจ้าเห็นว่า “สังสารวัฏเป็นทุกข์” (ทุกข์เวทนา) เพราะต้องเผชิญกับการเกิด แก่ เจ็บ และตายซ้ำแล้วซ้ำเล่า 4) สามารถพ้นจากสังสารวัฏได้ การบรรลุนิพพาน เป็นการดับตัณหาและอวิชชา ซึ่งเป็นสาเหตุของการเวียนว่ายตายเกิด ทำให้สิ้นสุดสังสารวัฏโดยสมบูรณ์

พระพุทธองค์สอนเรื่องกรรมอันเป็นเหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิด กรรมเท่านั้นเป็นตัวนำสรรพสัตว์ให้ไปเกิดในที่ดีหรือไม่ดี แต่คำว่า กรรม ในที่นี้หมายถึงกรรมที่เกิดจากการกระทำของตนเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นครมในอดีตหรือในปัจจุบันแต่ก็สามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้ เช่น ในอดีตชาติเราทำกรรมชั่ว พอมาในชาตินี้ผลของกรรมชั่วตอบสนอง เราก็ทำกรรมดีเพื่อบรรเทาผลของกรรมชั่วในอดีตให้อ่อนกำลัง แต่กรรมดีในชาตินี้ จะเป็นอุปนิสัยปัจจัยในชาตินี้และชาติหน้าต่อไป การเกิดใหม่ด้วยอำนาจผลของกรรมนั้น ไม่ว่าจะเกิดในโลกมนุษย์ โลกสวรรค์ และโลกนรกถือว่าเป็นความทุกข์ทั้งสิ้น สรรพสัตว์ทั้งหลายต้องวนเวียนอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ชาติแล้วชาติเล่า เนื่องมาจากกรรมนั่นเอง ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยเหตุนี้ว่า เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรมบุคคลคิดแล้วจึงกระทำด้วยกายวาจาและใจ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 334 หน้าที่ 422 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

พุทธปรัชญามีความเชื่อในสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิด และถือว่าคนเราทุกคนล้วนเกิดมาแล้วทั้งสิ้นนับชาติไม่ถ้วน และเกิดในภพในภูมิที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ตามกฎแห่งกรรมที่ได้ทำไว้ทั้งดีและชั่ว ถ้ายังมีกิเลสเปรียบเหมือนยางเหนียวในพืชมียู่ตราบใด ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ตราบนั้น จิตที่ได้รับการอบรมแล้ว ถ้ายังไม่สิ้นกิเลสก็ย่อมนำไปเกิดในภพภูมิที่ประณีต มีความสุขประเสริฐ และสูงขึ้น แต่ถ้าจิตไม่ได้รับการฝึกอบรม ปล่อยไว้ตามสภาพที่มันเป็น ปล่อยให้สกปรก เศร้าหมอง เพราะถูกกิเลสจับ นอกจากจะก่อความทุกข์ ความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคมในชาตินี้แล้ว ยังจะให้ภพชาติต่ำทรามลงไป ต้องประสบความทุกข์ ความเดือดร้อนมากในชาติต่อ ๆ ไป ซึ่งในมุมมองพุทธปรัชญาก็คือความเกิดดับ เหมือนความตาย ส่วนในสังขจวิภังคสูตรกล่าวไว้ว่า ความจืด ความเคลื่อนไปจากหมู่สัตว์นั้น ๆ การเกิดดับขาดสูญแห่งชีวิตอินทรีย์ของสัตว์เหล่านั้น ๆ ซึ่งสามารถอธิบายความหมายของนิยามข้างต้นได้ว่า จืด คือจิตที่เคลื่อนออกจากกาย ไปเกิดหรือปฏิสนธิใหม่ตามผลแห่งกรรม ภาวะที่เคลื่อน หมายถึงจิต (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 14 ข้อที่ 372 หน้าที่ 419 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) พุทธทาสภิกขุได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติว่า ชาตินั้นมีอยู่ที่นี้เดี๋ยวนี้ ในวันหนึ่ง ๆ ไม่ต้องตายแล้วไปเกิดใหม่ เดี่ยวนี้ ภพ หรือชาติในภาษาธรรมมีวันหนึ่งหลายหนคือ เกิดตัวกูของกูหนหนึ่ง ก็เรียกว่ามีภพมีชาติหนหนึ่งแล้ว เดือนหนึ่งก็มีได้หลายร้อยหน ปีต่อไปก็มีหลายพันหน หลายพันภพชาติ แล้วตลอดชาตินี้ก็มีหลายหมื่นหลายแสนภพชาติ ฉะนั้นจะต้องรู้จักสิ่งที่เรียกว่า ภพ ว่าชาติ ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันหนึ่งหลาย ๆ หน (พุทธทาสภิกขุ, 2545)

สรุป แนวคิดสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิดตามที่ปรากฏในพุทธปรัชญา ไม่ใช่การเวียนว่ายเวียนเกิดแบบชั่วขณะจิตแน่นอน แม้การเวียนตายเวียนเกิดจะสามารถอธิบายในช่วงสั้นแบบชั่วขณะจิตได้ แต่การปฏิเสธการเวียนว่ายตายเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติย่อมเท่ากับปฏิเสธหลักคำสอนเรื่อง มรรค ผล นิพพานไปด้วยตามทรรศนะของพุทธปรัชญา พุทธปรัชญาเถรวาทมองว่า สังสารวัฏคือ การที่สรรพสิ่งทั้งหมดล้วนตกอยู่ภายใต้ลักษณะ คือ 1) ไม่มีจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดโดยธรรมชาติ

พุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้ระบุว่ามิจุดเริ่มต้นของสังสารวัฏที่แน่นอน เพราะกรรมและอวิชชาทำให้สัตว์เวียนว่ายในภพภูมิต่าง ๆ โดยไม่มีจุดสิ้นสุด 2) ถูกขับเคลื่อนโดยกฎแห่งกรรม สรรพสัตว์เวียนว่ายในสังสารวัฏตามผลของกรรมที่กระทำไว้ 3) เป็นภาวะแห่งทุกข์ เพราะต้องเผชิญกับการเกิด แก่ เจ็บ และตายซ้ำแล้วซ้ำเล่า และ 4) สามารถพ้นจากสังสารวัฏได้ การบรรลุนิพพาน เป็นการดับตัณหาและอวิชชา ซึ่งเป็นสาเหตุของการเวียนว่ายตายเกิด ทำให้สิ้นสุดสังสารวัฏโดยสมบูรณ์

วัตถุประสงค์ ข้อ 2 ข้อถกเถียงว่าด้วยแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่าหลักศีลธรรม หลักกรรม และหลัก Cause and Effect มาเป็นหลักในการอธิบายดังนี้

1. ข้อถกเถียงในมิติคำสอนทางศีลธรรม พุทธปรัชญาเถรวาทจึงนำเสนอหลักศีลธรรมเพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิตที่ดีงามของมนุษย์ที่เชื่อมโยงทั้งปัจจุบันชาติและอนาคตคือชาติหน้านั้นเอง ทั้งยังเป็นการตอบปัญหาทางจริยธรรมที่ว่า มนุษย์ควรใช้ชีวิตอย่างไรจึงคุ้มค่าของการเกิดมาเป็นมนุษย์ และอะไรคือความดีสูงสุดซึ่งมนุษย์ควรประพฤติปฏิบัติ หรืออุดมคติอันสูงสุดของมนุษย์ควรเป็นเช่นไร ที่สุดแล้วมนุษย์ควรจะประพฤติปฏิบัติตนอย่างไรจึงจะบรรลุถึงอุดมการณ์นั้นได้ ซึ่งเกณฑ์ในการตัดสินความดีและความชั่วของมนุษย์นั้น พุทธปรัชญาเถรวาทใช้เจตนาหรือแรงจูงใจและผลของการกระทำ เป็นเกณฑ์หลักในการตัดสินว่า การกระทำใดเป็นความดีหรือการกระทำใดเป็นความชั่ว แต่ก็ยังให้ความสำคัญแก่เจตนาเป็นประการสำคัญ

2. ข้อถกเถียงด้านหลักกรรม การอธิบายหลักกรรมเป็นการวิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างการกระทำและผลลัพธ์ ในประเด็นว่าด้วยกฎแห่งกรรมที่เชื่อมโยงกับการเกิดใหม่ในสังคมปัจจุบันอาจประสบกับคำถามที่ว่า เมื่อมนุษย์ตายแล้วไปเกิดอีกจริงไหม ถ้าไปเกิดจริงเป็นคนเดิมหรือคนใหม่ จากคำถามดังกล่าวพุทธปรัชญาเถรวาทได้ประนีประนอมระหว่างแนวคิดสุดโต่งสองสายและเสนอคำตอบว่า “จะว่าเป็นคนเดิมก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นคนใหม่ก็ไม่เชิง” พุทธปรัชญาเถรวาทได้นำเสนอกรรมและการเกิดใหม่ในรูปแบบใหม่กล่าวคือพุทธปรัชญาเถรวาทใช้หลักแห่งความสืบต่อ (สันตติ) เข้ามาช่วยในการอธิบายกับปัญหาที่ว่าหลังจากตายแล้วจิตหรือวิญญาณนั้นไปไหน ไปได้อย่างไร พุทธปรัชญาเถรวาทแสดงหลักการเวียนว่ายตายเกิดว่าเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย กล่าวคือการเกิดใหม่ของสัตว์นั้นต้องอาศัยกรรมไปเกิด กรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ไปเกิดตามเหตุปัจจัย

3. ข้อถกเถียงด้านหลัก Cause and Effect คือการอธิบายหรือการวิเคราะห์ที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์หนึ่ง (สาเหตุ) กับเหตุการณ์อีกหนึ่ง (ผล) โดยเฉพาะหลักกรรมกับสังสารวัฏ เป็นหลักคำสอนที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อที่ว่า การกระทำของเราจะมีผลกระทบต่อประสบการณ์ในชีวิต ซึ่งเป็นแนวทางในการพิจารณาการทำความดีหรือร้ายในแต่ละวัน เพื่อให้เกิดชีวิตที่ดีขึ้นและลดการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏลงได้

วัตถุประสงค์ข้อ 3 วิพากษ์แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า

1. **วิพากษ์แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในมิติด้านศีลธรรม** ประเด็นปัญหาของการรับรู้สังสารวัฏแบบปัจจุบันชาตินี้ อาจก่อให้เกิดความสับสนในด้านข้อมูลที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง ยกตัวอย่างเช่นในอัครคัมภีร์สุตตแสดงให้เห็นว่าเมื่อโลกเสื่อมไปและได้เจริญขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง ก็มีสัตว์ชั้นอาภัสสรพรหมมาเกิด ซึ่งก็เป็นมนุษย์จากโลกเก่าที่เสื่อมไปในอดีตนั่นเอง โดยที่การเกิดเป็นมนุษย์นั้นมีสาเหตุมาจาก “กิเลส” ของพรหมชั้นอาภัสสรที่ติดใจในกามดิน และเกิดเป็นมนุษย์เพศชายหญิงขึ้นในที่สุดก็มีการเสพอสังขารและให้กำเนิดบุตรหลาน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11

ข้อที่ 119-126 หน้า 88-92 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งการที่เราจะเข้าใจสังสารวัฏให้แจ่มแจ้งนั้นได้นำไปสู่การอธิบายสังสารวัฏแบบข้ามภพข้ามชาติดังปรากฏเป็นความเชื่อของชาวพุทธส่วนใหญ่นั่นเอง

ประเด็นปัญหาของการรับรู้สังสารวัฏแบบข้ามภพข้ามชาติ กล่าวคือสังสารวัฏที่มีการเคลื่อนไปมาระหว่างภพหนึ่งสู่อีกภพหนึ่งสิ่งทั้งหลายในสังสารวัฏตกอยู่ในกระแสความเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่งคงที่ สัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายในสังสารวัฏโดยมีอวิชชาและตัณหาคอยขับเคลื่อนไม่ได้ตั้งมั่นอยู่ในภพใดภพหนึ่งอย่างเที่ยงแท้ เพราะการดำรงอยู่ของสัตว์ทั้งหลาย นอกจากจะถูกจำกัดโดยกำหนดเวลาในภพนั้นๆ แล้วยังขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ ที่อาจส่งผลให้ชีวิตในภพๆ นั้นต้องสิ้นสุดลง การเป็นสภาพที่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ ทำให้ภพภูมิ ของสัตว์เปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือ สังสารวัฏประกอบด้วยภพที่เป็นสுகติ เช่น การเกิดเป็นมนุษย์ หรือการเกิดเป็นเทวดา และภพที่เป็นทุคติ เช่น การเกิดในนรก หรือ การเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน การเกิดในภพเหล่านี้เป็นไปตามกฎแห่งกรรมและถูกจำกัดด้วยเวลา เมื่ออายุขัยของสัตว์ในภพใดภพหนึ่งสิ้นสุดลง กรรมที่สัตว์นั้นได้ทำไว้จะหนุนส่งให้มีการเกิดในภพใดภพหนึ่งที่เหมาะสมต่อไป ดังข้อความพุทธพจน์ข้างต้นที่ว่า สัตว์ทั้งหลาย วนเวียนท่องเที่ยวไปบางคราวจากโลกนี้ไปสู่อีกโลกหนึ่ง บางคราวก็จากโลกอื่นมาสู่โลกนี้ ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า ชีวิตของสัตว์ผู้ยังมีอวิชชาและตัณหาไม่ได้จบสิ้นลงที่ความตาย เชื่อแห่งอวิชชาและตัณหาจะนำสัตว์นั้นไปสู่การถือปฏิสนธิในภพอื่นๆ ต่อไปตามสมควรแก่กรรม

ความจริงคือสิ่งที่ปรากฏอยู่หรือมีอยู่ หรือเป็นอยู่ตามธรรมชาติอย่างไม่มีวันเปลี่ยนแปลง สิ่งที่เราทุกคนต้องการรู้อย่างยิ่งก็คือ ความจริง ถ้าเรารู้จักความจริงในทุกๆ อย่างก็จะทำให้เราเป็นผู้รู้แจ้งเห็นจริงในทุกๆ เรื่องหรือในทุกๆ สิ่ง ซึ่งในความเป็นจริงไม่เป็นเช่นนั้นคือเรายังไม่รู้ความจริงในหลายๆ เรื่อง โดยเฉพาะความจริงในเรื่องที่สำคัญ เช่น เรื่องชีวิตมาจากไหน? และเมื่อตายแล้วจะเป็นอย่างไร? รวมทั้งเรื่องอะไรคือสิ่งสูงสุดที่ชีวิตควรจะได้? เป็นต้น ความจริงนั้นต่างจากความรู้ตรงที่ความรู้คือความเชื่อที่ได้รับการตรวจสอบ ส่วนความจริงนั้นบางอย่างเป็นคุณสมบัติของข้อความเหมือนความรู้แต่บางอย่างไม่เกี่ยวกับภาษา คือ ความรู้เป็นคุณสมบัติของข้อความ ส่วนความจริงเป็นได้ทั้งคุณสมบัติของข้อความและสิ่งของหรือปรากฏการณ์ อันที่จริงความรู้ก็เป็นคุณสมบัตินอกภาษาได้ ที่กล่าวว่าความรู้เป็นคุณสมบัติของข้อความเรามักหมายถึงเอาความรู้ที่ศึกษาค้นคว้าหากันอยู่ในวงวิชาการ ด้านต่างๆ เช่น วิทยาศาสตร์ ศาสนา ปรัชญา คณิตศาสตร์ เป็นต้น ปรัชญาทั้งหลายยังจัดว่าเป็นแค่ “ความเชื่อ” เท่านั้น ส่วนความเห็นแจ้งจะจัดว่าเป็น “ความจริง” ซึ่งความเชื่อกับความจริงไม่ใช่สิ่งเดียวกัน เพราะความเชื่อยังเป็นเพียงแค่การคาดคะเนตามคนอื่นบ้าง ตามตำราบ้าง ตามเหตุผลบ้าง ตามสามัญสำนึกของเราเองบ้าง โดยที่ตัวของเรายังไม่ได้พิสูจน์ให้เกิดความเห็นแจ้งจริงๆ จนกว่าความเชื่อนั้นจะได้รับการพิสูจน์จนเกิดความเห็นแจ้งขึ้นมาจริงๆ แล้วเท่านั้น ความเชื่อนั้นจึงจะกลายมาเป็นความจริงสำหรับเรา

2. วิพากษ์แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในมิติด้านหลักกรรม การวิพากษ์แนวคิดเรื่องสังสารวัฏ ในมิติด้านหลักกรรม เป็นการพิจารณาและวิเคราะห์แนวคิดพุทธศาสนาที่เชื่อมโยงระหว่างวัฏสงสารกับการกระทำของบุคคลอย่างลึกซึ้ง ซึ่งสามารถแจกแจงและวิพากษ์ได้ดังนี้

2.1 วิพากษ์แนวคิดที่ 1 กฎแห่งกรรมยุติธรรมจริงไหม กฎแห่งกรรม กฎแห่งการกระทำ เป็นกฎแห่งเหตุและผล เป็นกฎของธรรมชาติ คือ ธรรมฝ่ายใดเกิดขึ้นในใจก็ทำกรรมฝ่ายนั้น เกิดกุศลธรรมก็ประกอบกุศลกรรม เกิดอกุศลธรรมก็ประกอบอกุศลกรรม อย่างนี้เรียกว่า ธรรมชาติ

ความเชื่อในกฎแห่งกรรมในสังคมไทยมีส่วนทำให้เกิดความมั่งงาย กฎหมายไม่ศักดิ์สิทธิ์ และความเหลื่อมล้ำทางสังคม โดยชี้ให้เห็นว่าการตีความกฎแห่งกรรมตามคัมภีร์อรรถกถาและการสอนของพระสงฆ์บางรูปส่งเสริมลัทธิชลาชาบุญและการทำบุญเพื่อหวังผลตอบแทน ซึ่งนำไปสู่ปัญหาต่างๆ ในสังคม ในสังคมปัจจุบันได้เกิดปัญหาความคลาดเคลื่อนทางศีลธรรมด้วยการเข้าใจผิดในนิยามของคำว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว คืออะไร ซึ่งเราอาจจะเคยได้ยินวลียอดฮิตของผู้คนในสังคมปัจจุบันที่กล่าว ว่า “ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป” จากประเด็นกฎแห่งกรรมยุติธรรมจริงไหม ความซับซ้อนของการให้ผลของกรรม โดยอาจจะมีความเข้าใจผิดหลักกฎแห่งกรรมว่า ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป ปัจจุบันการตีความ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ในสังคมไม่ถูกต้องตามความหมายดั้งเดิมของพุทธภาษิต เพราะการให้ผลของกรรมนั้นเป็นเรื่องซับซ้อน ดังนั้น การด่วนสรุปว่าหลักกรรมไม่ถูกต้อง ไม่ยุติธรรม และนำมาเป็นผลว่าไม่ควรทำความดี หันกลับไปทำความชั่วจะเป็นอันตรายต่อการดำเนินชีวิต และเข้าใจเรื่องการให้ผลของกรรมไม่ถูกต้อง เพราะว่าเห็นไม่ครบวงจร เห็นเป็นบางส่วน แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเห็นไปถึงต้นเหตุ ทำดีได้ดีเป็นคำพูดที่สื่อถึงความเชื่อที่ว่าเมื่อเราทำดีหรือทำสิ่งที่ถูกต้องเรา จะได้รับผลดีเป็นความสุข เป็นความเจริญในชีวิต ไม่ว่าจะไปในด้านจิตใจ ความสัมพันธ์ หรือแม้แต่ว่า ผลประโยชน์ทางสังคม ในบางกรณี คนที่ทำดีมักจะได้รับผลตอบแทนในรูปแบบต่างๆ เช่น กำลังใจ จากผู้อื่น ความรัก หรือการสร้างสังคมที่ดีขึ้น แต่ในความเป็นจริงผลลัพธ์อาจไม่เป็นไปตามที่คาดหวัง เสมอไป และมีบางครั้งที่ความดีไม่ส่งผลในทันทีหรืออาจถูกมองข้ามไป “ทำชั่วได้ชั่ว” สื่อถึงแนวคิดที่ว่า การทำผิดหรือทำสิ่งไม่ดีมักจะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ไม่ดีตามมา คือได้ผลในเชิงลบ ได้ความเดือดร้อน เป็นความตกทุกข์ได้ยากทั้งทางกายทางใจ

จากแนวคิดนี้ทำให้คนกระตือรือร้นในการทำกรรมในวันนี้ ส่วนหนึ่งเกิดจากความคิดที่มาจาก การที่เกิดมามีโชคดีในชาตินี้ เนื่องจากกรรมดีในอดีตส่งผล และผลของกรรมในอดีตได้ส่งผลมาถึง ปัจจุบันแล้ว เมื่อต้องการให้ผลในอนาคตมีความโชคดียิ่งต้องปฏิบัติตามกรรมดีในวันนี้ เพื่อให้กรรมดีส่งผล ให้โชคดีในวันหน้า คนจึงต้องสร้างกรรมดีเพิ่ม เพื่อมิให้ผลแห่งกรรมดี คือบุญที่สั่งสมอยู่ในใจมาตั้งแต่ อดีตต้องขาดช่วง หรือหมดลง ควรชวนชวนทำแต่กรรมดีกระทำอย่างต่อเนื่อง เพราะการทำวันนี้ให้ดีที่สุดก็คือการทำอนาคตให้ดี พระธรรมคำสอนต่างๆ ที่มีอยู่ในพุทธปรัชญานี้เป็นการสอนให้เกิดความ เข้าใจที่ถูกต้อง ในเรื่องกฎแห่งกรรมดีและกฎกรรมชั่ว เพื่อให้ประชาชนสามารถวิเคราะห์และ แยกแยะได้ว่า การกระทำใดเป็นการดี กรรมดี และ การกระทำใดเป็นการชั่วกรรมชั่ว เพื่อให้ ประชาชนสามารถเลือกกระทำกรรมดี หรือ กรรมชั่วตามวิจรรณญาณของตนพร้อมกันกับรับผลของ กรรมที่ตนเองได้กระทำไป

2.2 วิพากษ์แนวคิดที่ 2 กฎแห่งกรรมสัมพันธ์กับการเกิดหรือไม่ กฎแห่งกรรม เป็นแนวคิดที่สำคัญในศาสนาพุทธและศาสนาฮินดู ซึ่งกล่าวถึงการกระทำของบุคคลว่าจะส่งผลต่อชีวิตในปัจจุบัน และอนาคต หากมองจากมุมมองทางจิตวิญญาณและศาสนา หลายคนเชื่อว่ากรรมมีจริงและส่งผลต่อการดำเนินชีวิต ในทางวิทยาศาสตร์ไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนยืนยันว่ากฎแห่งกรรมมีอยู่จริง เพราะมันเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาและปรัชญา ไม่สามารถตรวจสอบได้ด้วยวิธีการทาง

วิทยาศาสตร์ ในเรื่องการเกิดและตายนี้นับเป็นปัญหาที่มีมายาวนาน ในยุคของพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ประสพกับทฤษฎีและแนวทศนะในการมองโลกและชีวิตที่แตกต่างมากมาย พุทธปรัชญามีทัศนะต่อธรรมชาติของสรรพสิ่งที่ปรากฏขึ้นจะต้องเป็นไปตามอำนาจเหตุปัจจัย การที่มันจะเกิดขึ้นมาเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ได้ ก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เมื่อเกิดมาแล้วมันดำรงอยู่ได้ก็เพราะมีเหตุปัจจัยให้มันดำรงอยู่ และเมื่อมันเสื่อมสลายลงก็มีปัจจัยทำให้มันเสื่อมสลาย ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นอย่างลอยๆ โดยปราศจากเหตุปัจจัย จึงเกิดแนวคิดในเรื่องสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิด การเกิดใหม่เป็นกระบวนการธรรมชาติอย่างหนึ่งของชีวิต เพื่อวิญญานจักได้มีประสบการณ์ด้านต่างๆ ก่อนจะออกจากโลกเข้าสู่โลกุตระภาวะและไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในภพไหนๆ อีกต่อไป (วศิน อินทสระ, 2555)

พุทธปรัชญากล่าวว่าการเกิดขึ้นของชีวิตมนุษย์ เป็นไปตามหลักปฏิจจนสมุปบาท(พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 16 ข้อที่ 1 หน้าที่ 2-3 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เชื่อมโยงสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยกันและกันตั้งแต่อดีตชาติกระทั่งเกิดในครรภ์มารดา พระพุทธเจ้าตรัสว่ากำเนิดของมนุษย์มีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ 1) บิดามารดามีเพศสัมพันธ์กัน 2) มารดาอยู่ในวัยที่ยังมีระดู 3) มีคันธัพพะมาเกิดในครรภ์มารดา (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 12 ข้อที่ 408 หน้าที่ 443 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ในองค์ประกอบ 3 ประการนี้ การเกิดเป็นมนุษย์นั้นมิปรากฏขึ้นตั้งแต่จิตดวงแรกปรากฏในครรภ์มารดา ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัตว์เกิดนับตั้งแต่จิตดวงแรกวิญญานดวงแรกเกิดปรากฏขึ้นในครรภ์ของมารดา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 124 หน้าที่ 191 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ภาวะแห่งการมีชีวิตของมนุษย์นั้นเกิดจากการรวมตัวกันขององค์ประกอบก่อนเป็นรูปชีวิตขึ้นเรียกว่า “ขันธ 5” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 315 หน้าที่ 299-300 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) พุทธปรัชญาถือว่าการเกิดใหม่เป็นไปตามกระบวนการของเหตุปัจจัยหรือกฎแห่งเหตุและผลเท่านั้นเองซึ่งได้แก่ “กรรม” กรรมเป็นปัจจัยให้สัตว์ที่ตายจากหนึ่งสืบต่อกันในฐานะสมาชิกสายกรรมเดียว กล่าวคือเมื่อคนเราใกล้ตายจิตแสดงอาการเคลื่อนคือพรากจากร่างกายลักษณะนี้เรียกว่า “จิตจิต” พอจิตดับปฏิสนธิจิตก็เกิดขึ้น ปฏิสนธิจิตนี้ปรากฏหรือยึดเหนี่ยวอารมณ์อย่างเต็มที่ จิตนั้นยึดอยู่แล้วก็ดับไปในภพหน้า ดังแสดงในอภิธรรมมัตถสังคหะว่า “ในเวลาใกล้ตายจิตยึดกรรมหรือกรรมนิमितหรือคตินิमितเป็นอารมณ์แล้วน้อมไปสู่ภพใหม่ อันกรรมที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นเจ้าของงานปรุงแต่งให้ไปเกิดในสุคติภพและทุคติภพแล้ว ที่สุดแห่งปัจจุบันชาตินี้กำหนดด้วยจิตจิตดวงนั้น ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นปรารถนารมณ์อย่างเดียวกันอันชนกรรมเป็นกุศลและอกุศลปรุงแต่งให้ปฏิสนธิในโลกหน้า ปฏิสนธิจิตนั้นมีวิชชาแวล้อมแล้วมีตัณหาเป็นมูลเหตุ มีสังขาร (กรรม) ปรุงแต่งให้เกิดมีเจตสิกธรรมคอยประคองค้ำชูปฏิสนธิจิตนั้นจึงหมายเอาวิปากจิตเพราะสืบต่อภพหน้า” พุทธปรัชญาได้นำเสนอกกรรมและการเกิดใหม่ในรูปแบบใหม่ กล่าวคือพุทธปรัชญาใช้หลักแห่งความสืบต่อ (สันตติ) เข้ามาช่วยในการอธิบาย กับปัญหาที่ว่าหลังจากตายแล้วจิตหรือวิญญานนั้นไปไหน? ไปได้อย่างไร? พุทธปรัชญาได้ปฏิเสธความจริงแท้แน่นอนของสรรพสิ่ง พุทธปรัชญามองว่าทุกสรรพสิ่งมีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปเป็นธรรมดา ในเรื่องการเกิดใหม่ก็เช่นเดียวกันพุทธปรัชญาได้ให้ทัศนะว่า จิตที่เคลื่อนหรือที่เรียกว่าปฏิสนธิจิตนั้นเมื่อเคลื่อนจากภพหนึ่งก็จะทำการปฏิสนธิหรือเกิดขึ้นทันที

ในปัญหานี้ก็เกิดคำถามตามมาอีกว่าไปเกิดที่ไหน? ซึ่งพุทธปรัชญาอธิบายคำถามนี้ด้วยเรื่องของกรรม จิตที่ใกล้จะเคลื่อนนั้นยึดติดในเรื่องใด เช่น เมื่อใกล้ตายคนผู้นั้นคิดถึงเรื่องไม่ดีที่เคยทำ

มาแล้ว จิตดวงนั้นก็ไปถือปฏิสนธิในสุคติภพ หากจิตของผู้ใกล้ตายคิดถึงเรื่องดีที่ตนทำ จิตก็จะไปถือปฏิสนธิในสุคติภพ เป็นต้น เรื่องของกรรมและวิบากกรรมมีอธิบายในหนังสือมิลินทปัญหา ใจความว่า พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ! พระเจ้าผู้เป็นเจ้าไม่สามารถจะชี้ที่อยู่แห่งกรรมวิบากได้จริงๆ หรือ แล้วโยมนี่จรรู้ได้อย่างไรเล่าว่า กรรมที่บุคคลพากันกระทำอยู่เสมอในโลกนี้ ผลแห่งกรรมไปอยู่เสียที่ไหน ถ้าพระเจ้าผู้เป็นเจ้าชี้ให้ดูตัวกรรมวิบากหรือผลแห่งกรรมได้ ก็จะเป็นการดี พระนาคเสนทูลว่า ชี้ไม่ได้ ขอถวายพระพร พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่า เหตุไร จึงชี้ไม่ได้ ? ขอให้พระเจ้าผู้เป็นเจ้า จงอ้างเหตุผลมาให้โยมนี่หายสงสัยสักหน่อยเถิดเป็นไร ? พระนาคเสนทูลว่า ขอถวายพระพร บพิตรพระราชสมภาร ! เปรียบปานดอจุกขาลดาวลัยทั้งหลายที่ยังมิได้ผลิดอกออกผลนั้น ผลของมันไปหลบซ่อนอยู่เสียที่ไหนเล่า บพิตรพระราชสมภารเจ้าอาจจะชี้บอกแก่อาตมภาพได้บ้างหรือไม่ว่าผลของมันไปหลบซ่อนอยู่เสียที่ไหน พระองค์จะทรงชี้บอกดังนี้ได้หรือมิได้ พระเจ้ามิลินท์ ตรัสว่า พระเจ้าผู้เป็นเจ้าจะมาให้โยมนี่ชี้ซึ่งไม้อันยังไม่มีผล ว่าผลไม้นั้นอยู่ที่ไหน โยมนี่ก็จนปัญญา มีอาจที่จะชี้ให้พระเจ้าผู้เป็นเจ้าดูได้ พระนาคเสนทูลว่า ขอถวายพระพร บพิตรพระราชสมภาร ! พระองค์ไม่ทรงสามารถที่จะชี้ ซึ่งต้นไม้ที่ยังไม่ผลิดอกออกผลมีแต่ต้นเปล่าๆ ว่าดอกผลแห่งต้นไม้ที่นั้นมันหลบซ่อนอยู่ที่ไหนได้ อุปมานี้เป็นประการใด อาตมภาพ นี้ก็มีอาจที่จะชี้ซึ่งตัวกรรมวิบาก แห่งบุคคลผู้กระทำกรรมทั้งหลายว่า กรรมวิบากหรือผลแห่งกรรมนั้นๆ ไปตั้งอยู่ในที่นั้นๆ ได้ จะได้ก็แต่เพียงว่าเมื่อบุคคลกระทำกรรมอันใดลงไปแล้ว จึงจะปรากฏออกมาให้ผลแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมเปรียบเหมือนดอกและผลแห่งต้นไม้ เมื่อถึงฤดูกาลได้โอกาสแล้ว จึงจะโผล่ผลออกมาให้เห็นฉนั้น (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2556)

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพุทธปรัชญาสอนเรื่องเหตุและผล ซึ่งเหตุและผลดังกล่าว เป็นสิ่งที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้เนื่องจากมีผลในเหตุดังเช่นดอกผลแห่งต้นไม้ที่อยู่ในต้นไม้นั้น กฎแห่งกรรมตามที่คณะพุทธปรัชญาแยกพิจารณา ออกเป็น 2 ประเด็น คือ กฎแห่งกรรมในฐานะกฎแห่งธรรมชาติ และกฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎแห่งศีลธรรม กฎแห่งกรรม คือ กฎธรรมชาติ ข้อหนึ่ง ที่ว่าด้วยการกระทำและผลแห่งการกระทำซึ่งการกระทำและผลแห่งการกระทำนั้นย่อมสมเหตุสมผลกัน เช่น ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว เป็นต้น พุทธปรัชญาแสดงหลักการเวียนว่ายตายเกิดว่าเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย กล่าวคือ การเกิดใหม่ของสัตว์นั้นต้องอาศัยกรรมเป็นเหตุ นำไปเกิด

จะเห็นได้ว่า หลักกรรมเป็นกลไกสำคัญที่อธิบายการดำรงอยู่ของสังสารวัฏ โดยเน้นว่ากรรมคือเจตนาที่กระทำทางกาย วาจา และใจ ส่งผลต่อวิบากทั้งในชาตินี้และชาติหน้า แนวคิดนี้ช่วยเสริมสร้างความรับผิดชอบส่วนบุคคล และสร้างหลักในการดำรงชีวิตอย่างมีจริยธรรม แม้ว่า แนวคิดเรื่องกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทมักถูกวิพากษ์ว่าโน้มเอียงไปในทางการมองความดีและความชั่วในระดับปัจเจก โดยละเลยบริบทโครงสร้างสังคม เช่น การเกิดมาในครอบครัวยากจนหรือทุพพลภาพ อาจถูกตีความว่าเป็นผลของกรรมเก่า ซึ่งเสี่ยงต่อการทำให้เกิดการโทษเหยื่อ และละเลยบทบาทของความช่วยเหลือและความเป็นธรรมในเชิงสังคม

3. วิพากษ์แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในมิติด้าน Cause and Effect คนทั่วไปใครๆ ก็คุ้นเคยกับคำว่าเหตุผล และใช้คำว่าเหตุกันอย่างฟุ่มเฟือยเกือบทุกเรื่องจนไม่แน่ใจว่าผู้ที่ใช้คำว่าเหตุผลนั้น เข้าใจความหมายของคำว่าเหตุผลอย่างไร เข้าใจตรงกันหรือไม่ ตามที่กล่าวมานี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นเหตุผลระดับชาวบ้าน แต่ในอีกระดับหนึ่ง คือเหตุผลระดับวิชาการ ความหมายของเหตุผลที่ปรากฏใน

พุทธปรัชญา เรามักจะได้ยินหรือพูดกันเสมอว่าพุทธปรัชญาเป็นคำสอนที่มีเหตุผลหรือประกอบด้วยเหตุผล หรือบางทีก็กล่าวว่าพุทธปรัชญาสอนอย่างมีเหตุผล ฉะนั้นประเด็นที่เราจะพิจารณากันในที่นี้ก็คือ วิธีการหรือเหตุผลที่พระพุทธองค์ทรงนำมาใช้จัดอยู่ในประเภทเหตุผลเชิงข้อเท็จจริงแต่อาจจะเป็นข้อเท็จจริงที่ใกล้เคียงหรือไม่ได้เกิดขึ้นกับคู่สนทนาโดยตรงทุกเรื่องแต่ก็เป็นข้อเท็จจริงหรือปรากฏการณ์ที่รู้ ๆ เห็น ๆ กันอยู่ทั่วไป เมื่อพูดถึงเรื่องเหล่านี้ทุกคนก็สามารถเข้าใจได้ทันทีและเข้าใจได้ตรงกัน (สุเขาวรรณ พลอยชุม, 2558)

ในประเด็นที่ว่าสังสารวัฏมิได้อยู่จริงไหม คนทำกรรมดีเมื่อตายแล้วไปเกิดบนสวรรค์จริงไหม? คนทำกรรมชั่วต้องไปตกนรกแน่นอนหรือไม่ ทศนะในพุทธปรัชญาเป็นการกล่าวถึงเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดผล โดยกล่าวว่าการเกิดเป็นเหตุให้มนุษย์ต้องตาย แต่เหตุในพุทธปรัชญาอาจส่งผลได้หลายกรณี เช่น ชาตินี้เกิดเป็นมนุษย์ชาติหน้าอาจเกิดเป็นอย่างอื่นก็ได้ ดังปรากฏในพระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก สีนทวารวค ที่กล่าวว่า “ตถาคตรล็กถึงชาติก่อนได้หลายชาติ คือ 1 ชาติบ้าง 2 ชาติบ้าง 3 ชาติบ้าง... เป็นต้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 12 ข้อที่ 148 หน้า 146-147 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ดังนั้น แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในมิติด้าน Cause and Effect คือการอธิบายวิถุสงสารผ่านห่วงโซ่เหตุปัจจัย 12 ประการ ตามหลักปฏิจจสมุปบาท และเน้นว่าทุกสิ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุและปัจจัย มิได้มีตัวตนถาวร (อนัตตา) แม้จะมีความซับซ้อนทางอภิปรัชญา แต่หลักเหตุปัจจัยนี้ช่วยขยายความเข้าใจว่าสังสารวัฏมิใช่การเวียนว้ยของดวงวิญญาณ หากแต่เป็นกระแสของเหตุและผลที่สืบเนื่องกัน อย่างไรก็ตาม การอธิบายแบบนี้อาจขัดกับความเข้าใจทั่วไปของพุทธศาสนิกชน ที่ยังมีความเชื่อในตัวตนหรือจิตวิญญาณที่เวียนว้ยตายเกิด ซึ่งนำไปสู่การตีความคลาดเคลื่อน และทำให้เกิดช่องว่างระหว่างแนวคิดปรัชญาและศรัทธามหาชน

แม้แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาทจะมีบทบาทสำคัญในเชิงจริยธรรมและอภิปรัชญา แต่เมื่อพิจารณาในแต่ละมิติ พบว่า มีข้อวิพากษ์สำคัญที่ต้องพิจารณาอย่างรอบด้าน ทั้งเรื่องการจัดคำถามต่อระบบศีลธรรมที่ยึดติดกับผลกรรม การวิพากษ์มุมมองแบบปัจเจกนิยมในหลักกรรม และความเข้าใจคลาดเคลื่อนต่อหลักเหตุปัจจัย การทบทวนและตีความแนวคิดสังสารวัฏใหม่ในบริบทโลกปัจจุบันจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการรักษาแก่นพุทธธรรมโดยไม่หลงอยู่ในกรอบคำสอนแบบดั้งเดิมเพียงอย่างเดียว

จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่อง สังสารวัฏ ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีเป้าหมายเพื่อการพ้นทุกข์และหลุดพ้นจากวัฏจักรการเวียนว้ยตายเกิด อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเชิงวิพากษ์ในสามมิติ ได้แก่ ศีลธรรม กรรม และ Cause and Effect พบทั้งคุณค่าและข้อจำกัด ดังนี้ 1) มิติศีลธรรม อธิบายสังสารวัฏเชื่อมโยงกับการทำความดีเพื่อผลในชาติหน้า ส่งเสริมจริยธรรมส่วนบุคคล แต่เสี่ยงต่อการเพิกเฉยต่อปัญหาสังคมและเน้นผลกรรมมากกว่าเจตนา 2) มิติกรรม เป็นการอธิบายชีวิตด้วยกรรม อาจละเลยปัจจัยโครงสร้างทางสังคม และนำไปสู่การโทษเหยื่อ ซึ่งขัดกับหลักเมตตาในพุทธธรรม และ 3) มิติเหตุปัจจัย (Cause and Effect) เป็นการใชหลักปฏิจจสมุปบาทอธิบายสังสารวัฏช่วยลบล้างแนวคิดอัตตาถาวร แต่อาจยากต่อความเข้าใจทั่วไป และห่างไกลจากความเชื่อพื้นฐานของพุทธศาสนิกชนจำนวนมาก

ดังนั้น แนวคิดสังสารวัฏในพุทธปรัชญามีคุณค่าในการชี้ทางจริยธรรมและการพัฒนาตน แต่ควรตีความอย่างวิพากษ์ในบริบทสมัยใหม่ เพื่อไม่ให้กลายเป็นข้อจำกัดต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงสังคมและความเข้าใจที่มีเหตุผล

อภิปรายผลการวิจัย

ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีการอธิบายสังสารวัฏว่าเป็นการเวียนว่ายตายเกิดของจิตที่ยังติดอยู่ในตัณหาและอวิชชา พระพุทธเจ้าทรงตรัสในธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร ว่า “ชาตินั้นแลเป็นทุกข์” โดยมีอวิชชา (ความไม่รู้แจ้งในอริยสัจ) เป็นเหตุให้เกิด สังขาร และนำไปสู่ชาติ (การเกิดใหม่) ตามลำดับในปฏิจจสมุปบาท เป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาทคือการหลุดพ้นจากวัฏฏะนี้ ไปสู่นิพพานอันเป็นสภาพที่สิ้นสุดความยึดมั่น ถือมันและตัณหา

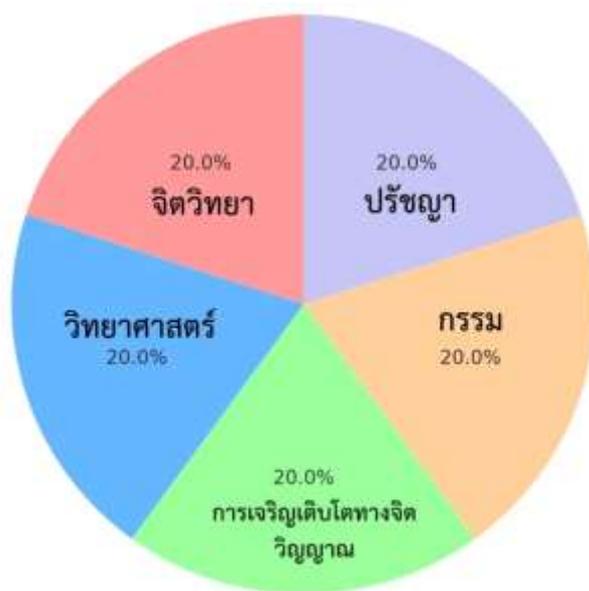
ในส่วนที่เห็นด้วย คือประเด็นเกี่ยวกับประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ เพราะว่าผู้ที่ฝึกสมาธิและเจริญวิปัสสนาในระดับลึก มักจะกล่าวถึงประสบการณ์ของ “ชาติปางก่อน” หรือการระลึกชาติ ซึ่งสอดคล้องกับพุทธพจน์ในมหาสติปัฏฐานสูตร ว่า “ระลึกชาติได้หลายชาติ” (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) และในประเด็นนำไปเป็นเครื่องมืออธิบายความทุกข์ในชีวิตมนุษย์ เพราะว่าแนวคิดเรื่องสังสารวัฏให้คำอธิบายแก่ความทุกข์และความไม่เท่าเทียมในโลก เช่น คนเกิดมารวยหรือจน เจ็บป่วยหรือสุขภาพดี ด้วยผลของกรรมจากชาติปางก่อน ถือเป็นระบบอธิบายที่มีตรรกะในตนเองและช่วยให้มนุษย์มีความหวังในกรรมดี สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ว่า “สรรพสัตว์มีกรรมเป็นของของตน” ซึ่งเห็นกรรมและผลกรรมต่อเนื่องข้ามชาติ ยืนยันด้วยทฤษฎีกรรม

ในประเด็นที่ไม่เห็นด้วย เพราะว่า แนวคิดเรื่องจิตที่เวียนว่ายเกิดใหม่ยังขาดหลักฐานทางวิทยาศาสตร์สนับสนุนอย่างชัดเจน จิตไม่สามารถวัดหรือพิสูจน์ได้ด้วยเครื่องมือปัจจุบัน หลายฝ่ายจึงมองว่าแนวคิดเรื่องชาติภพหรือการเวียนว่ายนั้นคล้ายความเชื่อมากกว่าความรู้ สอดคล้องกับแนวคิดของคาร์ล ป็อปเปอร์ ที่กล่าวถึงหลักการ falsifiability ที่ว่าความรู้จะเป็นวิทยาศาสตร์ได้ต้องสามารถพิสูจน์ว่าผิดได้ ซึ่งสังสารวัฏยังไม่ผ่านเกณฑ์นี้ และในประเด็นเรื่องความไม่จำเป็นในทางจริยศาสตร์ สอดคล้องกับแนวคิดของนักปรัชญา เสนอว่าการเน้นเรื่องวัฏสงสารมากเกินไปอาจทำให้ผู้คนละเลยความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงสังคมในปัจจุบัน เพราะเชื่อว่ากรรมและผลกรรมต้องรอไปชาติหน้าจึงอาจลดแรงจูงใจในการสร้างคุณธรรมในชาตินี้ ดังนั้นแนวคิดนี้ เป็นเพียงความเชื่อมากกว่าความรู้ สอดคล้องกับบุชราภรณ์ บุญเอียด, พระเมธีวชิราภีรัต และสุปรีชา ชำนาญพุฒิพรที่เสนอว่ากรรม การเกิดใหม่และสังสารวัฏตามหลักพุทธปรัชญา พบว่า กรรม การเกิดใหม่และสังสารวัฏ มีการทำงานตามหน้าที่ ตามลำดับ และตามระยะเวลาในการให้ผลของกรรมที่ชัดเจน แต่การส่งผลของกรรมนั้นมีความละเอียดโดยเฉพาะสถานที่ ที่ต้องไปรับผลของกรรมในภพภูมิต่าง ๆ นั้น มีความซับซ้อนในการให้ผลของกรรมมาก ทำให้คนที่มองเรื่องกรรม การเกิดใหม่ และสังสารวัฏ ไม่อาจเข้าใจเรื่องกรรมอย่างแจ่มแจ้งโดยตลอด การนำเรื่องกรรม การเกิดใหม่ และสังสารวัฏตามหลักพุทธปรัชญาที่ถูกต้องเผยแพร่แก่สาธารณชนเพื่อเป็นเครื่องยืนยันและสนับสนุนให้ผู้ที่ยังไม่เข้าใจ ในเรื่องกรรม การเกิดใหม่และสังสารวัฏ ได้พิจารณาเพื่อให้เกิดปัญญาขึ้นกับตนเอง และผู้อื่นสามารถเข้าใจในเรื่องกรรม การเกิดใหม่และสังสารวัฏได้อย่างถูกต้องตามหลักพุทธปรัชญา (บุชราภรณ์ บุญเอียด, พระเมธีวชิราภีรัต และสุปรีชา ชำนาญพุฒิพร, 2567)

จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาทมีมิติที่คนเห็นด้วยและวิพากษ์วิจารณ์ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับมุมมองของแต่ละบุคคลและบริบททางวัฒนธรรม ในมุมมองด้วยแนวคิดนี้ช่วยอธิบายความยุติธรรมของกรรมและส่งเสริมจริยธรรม ส่วนในมุมวิพากษ์ แนวคิดนี้ขาดหลักฐานทางวิทยาศาสตร์และอาจลดบทบาทการเปลี่ยนแปลงสังคม อย่างไรก็ตาม การตีความใหม่ให้เหมาะสมกับยุคสมัย อาจทำให้สังสารวัฏยังคงเป็นแนวคิดที่ทรงคุณค่าต่อการพัฒนาชีวิตและจิตใจของมนุษย์

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

สังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาทได้ขยายขอบเขตไปสู่การเชื่อมโยงกับทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ จิตวิทยา และปรัชญาสมัยใหม่ ทำให้การทำความเข้าใจเรื่องสังสารวัฏไม่ใช่แค่การมองในแง่ศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นมุมมองถึงความสัมพันธ์ระหว่างจิตใจ สังคม และโลกแห่งสภาพแวดล้อม รวมถึงกระบวนการเรียนรู้ทางจิตวิญญาณที่มีผลต่อการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ซึ่งแสดงเป็นแผนภูมิภาพได้ดังนี้

ภาพประกอบ 1 กระบวนการสังสารวัฏ

แผนภูมิแสดงให้เห็นถึงความรู้ 5 ส่วนหลัก ได้แก่ จิตวิทยา ปรัชญา วิทยาศาสตร์ กรรม และการเจริญเติบโตทางจิตวิญญาณ ซึ่งแต่ละส่วนต่างมีความสำคัญและเกี่ยวเนื่องกันในการพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาทและการเชื่อมโยงระหว่างสาขาต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการเข้าใจที่ลึกซึ้งขึ้นในปัจจุบัน

บทสรุป

การทำความเข้าใจ "สังสารวัฏ" ตามแนวคิดดั้งเดิมที่เน้นการเวียนว่ายตายเกิดข้ามภพชาติ มักเผชิญปัญหาในบริบทของคนยุคใหม่ที่เน้นการพิสูจน์เชิงประจักษ์และเหตุผล เนื่องจากแนวคิดดังกล่าวต้องอาศัยเวลา ประสบการณ์ และอายุที่ยืนยาว ซึ่งยากต่อการตรวจสอบเชิงประจักษ์จริง

งานวิจัยนี้จึงเสนอแนวทางใหม่ในการเข้าใจสังสารวัฏผ่านสามมิติหลัก ได้แก่ 1) ศีลธรรม เป็นการมองวัฏจักรแห่งทุกข์ผ่านพฤติกรรมและเจตนาในชีวิตประจำวัน เช่น ความเมตตานำไปสู่ความสงบในใจ ซึ่งสะท้อนการเวียนเกิด-ดับทางจิต 2) หลักกรรม เป็นการอธิบายเพื่อให้เข้าใจสังสารวัฏในฐานะวัฏจักรของการกระทำและผล โดยไม่ต้องอ้างการกลับชาติมาเกิด เช่น การกระทำที่มาจากโมหะส่งผลเป็นความทุกข์ในชีวิตนี้ทันทีหรือต่อเนื่อง และ 3) หลักเหตุและผล (Cause and Effect) เป็นการใช้เหตุผลสากลที่ตรวจสอบได้ เพื่ออธิบายวัฏจักรของการเกิดผลจากเหตุ และผลนั้นกลับกลายเป็นเหตุใหม่ในวงจรต่อเนื่อง

จะเห็นได้ว่า แนวทางนี้ช่วยให้การเข้าใจสังสารวัฏไม่ต้องพึ่งพาความเชื่อเหนือธรรมชาติ แต่เชื่อมโยงกับประสบการณ์ตรงในชีวิต เป็นเหตุเป็นผล และสามารถพัฒนาได้ จึงสอดคล้องกับวิถีคิดแบบวิทยาศาสตร์และจริยธรรมสมัยใหม่อย่างมีนัยสำคัญ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

1.1 การนำเสนอแนวคิดเรื่องกรรมและผลของกรรมในรูปแบบที่สามารถอธิบายได้ด้วยหลัก เหตุและผลทางพฤติกรรม อาจช่วยให้ผู้คนเข้าใจและนำไปใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน

1.2 แนวคิดเรื่องสังสารวัฏ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการอธิบายวงจรของปัญหาสังคม เช่น ความเหลื่อมล้ำ ความยากจน และความอยุติธรรม ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า การใช้หลักคำสอนเรื่องการพ้นทุกข์ ในการสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคม อาจช่วยให้สังคมก้าวข้ามปัญหาต่าง ๆ ได้ โดยเน้นไปที่การพัฒนาสติปัญญาและความเมตตา

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

2.1 ควรศึกษาการบูรณาการกับปรัชญาตะวันตกและแนวคิดสมัยใหม่ โดยนำแนวคิดเรื่องสังสารวัฏมาเปรียบเทียบกับแนวคิดเรื่อง "Eternal Return" ของนิทเช่ หรือ ทฤษฎีวงจักรของเวลาในปรัชญาตะวันตก เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งและร่วมสมัยมากขึ้น

2.2 ควรศึกษาเรื่องผลกระทบทางจิตวิทยาของความเชื่อเรื่องสังสารวัฏ กรณีศึกษาว่าความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดมีผลต่อสภาวะจิตใจของผู้คนอย่างไร เช่น ช่วยลดความกลัวตายหรือกระตุ้นให้ทำความดีหรือไม่

เอกสารอ้างอิง

บุษราภรณ์ บุญเอียด, พระเมธีวชิราภีรต และสุปรีชา ชำนาญพุฒิพร. (2567). กรรม การเกิดใหม่และสังสารวัฏตามหลักพุทธปรัชญา. *วารสาร มจร ล้านนาวิชาการ*, 13(1), หน้า 128-138.

- พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2559). *ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม.
- พุทธทาสภิกขุ. (2555). *อิทัปปัจจยตา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อรุณวิทยา.
- พุทธทาสภิกขุ. (2557). *กรรมเห็นๆ เป็นวิทยาศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท ตาตาพับลิเคชั่น จำกัด.
- พุทธทาสภิกขุ. (2545). *ปฏิจจนุสุมปาต หลักปฏิบัติอริยสัจที่สมบูรณ์แบบ*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 4, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 25*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2556). *มิลินทปัญหา*. พิมพ์ครั้งที่ 5. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- วศิน อินทสระ. (2555). *หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด*. กรุงเทพมหานคร: ชมรมกัลยาณธรรม.
- สุนทร ฦ รัชชี. (2545). *ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุนทร ฦ รัชชี. (2548). *พุทธปรัชญาเถรวาท*. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Charence Burton Day. (1962). *Philosophers of China*. New York: Philosophical Library, Inc.
- Leonard Shihlien Hsu. (1975). *The Political Philosophy of Confucianism*. London: Curzon Press.
- Lin Yu Tang. (1938). *The Wisdom of Confucius*. New York: The Modern Library.
- วิบูลย์พงศ์ พันธุนนท์. (2562). แนวคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดกับพุทธปรัชญา. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*. 3(2), หน้า 34.
- สุเชาวน์ พลอยชุม. (2558). การใช้เหตุผลในพุทธปรัชญาเถรวาท. *วารสารบัณฑิตศาสตร์ มมร*. 13(1), หน้า 25-26.